

життя, здоров'я, прав та свобод, честі і гідності громадян, створення сприятливих умов для нормального функціонування державних і громадських організацій є уже визначенням певного кола об'єктів його правоохоронного впливу. По-друге, визначення поняття «громадського порядку» у вузькому розумінні надасть змогу вирішити питання про систему правоохоронних органів, які виконують функції з охорони громадського порядку. По-третє, розмежування цих понять дозволить повною мірою використовувати силу правових норм (заборон і дозволів) для чіткого визначення прав громадян, реалізація яких залежить від стану громадського порядку.

Поняття громадського порядку потрібно завжди чітко розуміти. Не можна звужувати або занадто розширювати відносини, що складають його зміст. Правильне вирішення цього питання має і важливе практичне значення, так як розширене тлумачення поняття «громадський порядок» може спричинити безпідставне втручання правоохоронних органів, зокрема міліції у відносини, які не знаходяться під її охороною, призвести до втручання у сферу особистого життя громадян і порушення законності. Тому не випадково Верховний суд України і обласні суди неодноразово застерігали судові, слідчі органи та органи внутрішніх справ від помилок, які пов'язані з необґрунтованим розширенням поняття громадського порядку.

Список літератури: 1. Бандурка О.М. Роль адміністративного законодавства в зміцненні правопорядку // Проблеми охорони громадського порядку і вдосконалення законодавства: Матеріали науково-практичної конференції. Х., 1995. 2. Попов Л.Л., Иванов В.А. Применение оружия работниками милиции. М., 1975. 3. Практична філософія та правовий порядок: Збірка наукових статей. Х., 2000. 4. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. М., 1992. 5. Філософія: Навчальний посібник / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко, В.П. Розумний та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. К., 1997. 6. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. К., 1973.

Надійшла до редколегії 17.07.04

Є.Є. Бараш

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Одним із пріоритетних напрямків правової реформи в Україні є створення такої сучасної правової системи, що максимально розширювала б та захищала права і свободи людини, незалежно від умов, в яких остання перебуває. Для пенітенціарної системи нашої держави як складової національної правової системи важливого значення набуває проблема приведення змісту прав та свобод засуджених відповідно до міжнародних стандартів. Ці питання неодноразово розглядалися різними міжнародними організаціями, зокрема, Радою Європи. Крім того, Міжнародні акти про права людини, поведження із ув'язненими впливають на політику держави в сфері виконання покарання. Це впливає насамперед з п.1 ст.9 Конституції України, відповідно до якого «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [1].

Дослідженню зарубіжного досвіду становлення та розвитку інституту виконання покарань, діяльності пенітенціарних установ зарубіжних країн були присвячені наукові праці багатьох вчених, зокрема О.В.Беца, О.Г.Гамалій, О.М.Джужи, М.В.Салтевського, В.М.Синьова, М.В.Костицького, В.І.Кривуши, М.І.Немченка, Г.О.Радова, В.П.Севостьянова, І.С.Сергеева, В.М.Трубникова, С.Я.Фаренюка, І.В.Штанька, І.П.Яцини та інших. Але, беручи до уваги складність досліджуваної проблеми, вона ще залишається дуже актуальною. Означена проблематика визначена однією із пріоритетних напрямків фундаментальних і прикладних досліджень навчальних закладів та науково-дослідних установ Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Вважається, що перша тюрма виникла в Північній Америці у 1736 р в штаті Пенсільванія. Звідси така тюремна система почала називатися «пенсільванською» [2, с.23]. Тюрми цієї системи були побудовані на основі одиночного ув'язнення і, як правило, мовчання, строгої ізоляції ув'язненого від усіх інших засуджених за відсутності робіт. Засобом, що спонукає до каяття і виправлення, служило перебування арештанта наодинці із самим собою і читання Біблії. Як дисциплінарні заходи впливу були карцер, тримання на хлібі і воді. Побачення і листування з родичами та близькими не дозволялися. У тюрмах встановлювалося абсолютне мовчання. Пенсільванська система стала предметом наслідування в усіх країнах, у тому числі і в Україні. Слід відзначити і те, що, така система не могла довго існувати, оскільки обмеження для засуджених були надто жорстокими. Фактично засуджені були присуджені до фізичного і духовного каліцтва і деградації. Але, пенсільванська система в різних її варіантах застосовуються в зарубіжних країнах і зараз.

У різні періоди часу в зарубіжних країнах особлива увага приділялася таким категоріям, як злочин і покарання. Слід відзначити дискусійний, а інколи і взаємовиключний характер визначення мети призначення і виконання покарання у вигляді позбавлення волі в зарубіжній науковій літературі. Так, автор однієї з праць щодо цієї проблематики Стенлі Е.Груп, проаналізувавши весь науковий апарат з цієї проблематики, сучасні теорії про мету покарання класифікував на чотири групи: *теорія відплати* – яка полягає в тому, що покарання є компенсацією, відплатою за вчинений ним біль. Основний сенс цієї теорії – викликати негативне ставлення до особи, яка вчинила злочин і відбуває покарання. До представників цієї теорії належать Кант, Гегель, Фома Аквінський; *теорія залякування* – ґрунтується на тому, що для блага суспільства злочинця слід змусити боїтися покарання, яке має бути тяжким, завдавати страждань. Її прибічники, як і послідовники теорії відплати, розглядають людину як істоту, яка прагне уникнути будь-якого болю (фізичного і духовного); теорія реабілітації, або перевиховання, яка полягає у перевихованні злочинця; інтегративні теорії – поєднують у собі елементи попередніх теорій [3, с.6].

З огляду на вищевикладене, слід виділити дві полярні позиції щодо поглядів на покарання. З однієї сторони – це прихильники теорії покарання як відплати і залякування, які обґрунтовують свою позицію необхідністю посилення репресій у боротьбі зі злочинністю, яка набула небезпечних форм. З іншої – послідовники, які розглядають покарання як засіб виправлення і

перевиховання, реабілітації засуджених і тому ратують за посилення в процесі відбування покарання заходів виховного впливу, оскільки, на їх думку, репресивні заходи, яких вживали протягом багатьох років, не дали бажаних результатів.

На даний час, в теорії пенітенціарного права зарубіжних країн спостерігаються дві тенденції: мінімалістська і експансіоністська. Представники *мінімалістського* підходу вважають, що застосування кримінального покарання ніяк не впливає на боротьбу зі злочинністю і, зокрема, на скорочення рецидивної злочинності. Більше того, вони впевнені, що широке застосування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі посилює проблеми запобігання злочинності. У галузі виконання покарання вони є послідовниками мінімального застосування покарання у вигляді позбавлення волі та мінімальних строків тюремного ув'язнення, усунення відмінностей в умовах тримання засуджених до позбавлення волі і життям вільних громадян. Тюремне ув'язнення, на їх думку, має служити меті виправлення і перевиховання засуджених, їх реабілітації, і під час відбування покарання ставлення до засуджених має бути гуманним. Основна мета діяльності адміністрації тюрем – належна організація виконання вироку, належна організація всієї виховної роботи із засудженими. Вся інша діяльність працівників (соціальні, медичні працівники та інші фахівці) виходить за межі цього завдання, вони не повинні проходити службу в пенітенціарній установі, оскільки їх функції – робити відповідні послуги. У скороченні цього персоналу вони вбачають резерв значної економії, зменшення витрат на виправну систему. Звідси головним і єдиним завданням діяльності адміністрації пенітенціарних установ є забезпечення належної організації виконання вироку і забезпечення спокою і захисту громадян від злочинних посягань [4, с.115].

Експансіоністи розцінюють тюрми та інші місця позбавлення волі як установи, діяльність яких має бути спрямована на виправлення правопорушників, їх реабілітацію. Прихильники цієї течії прагнуть до скорочення системи пенітенціарних установ і до розвитку системи громадського, колективного впливу на правопорушників. На думку експансіоністів, пенітенціарні установи мають забезпечувати не тільки контроль за поведінкою засуджених, але й організовувати процес виправлення і перевиховання всіх, у тому числі й рецидивістів.

Отже, можна зробити висновок, що вище приведені домінуючі пенітенціарні теорії зарубіжних країн, а саме: мінімалістська і експансіоністська – хоча і відрізняються одна від одної, однак вони спрямовані на розв'язання проблем, пов'язаних з визначенням, виконанням і відбуванням кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

З розвитком і появою нових виправних систем у різних країнах почала розвиватися наука кримінально-виконавчого права, пенітенціарна наука, яка привнесла багато чого нового в зміст виконання і відбування кримінального покарання [5, с.12]. Так, у середині 40-х рр. XIX ст. в Англії виникла прогресивна система відбування покарання у вигляді позбавлення волі, сутність якої полягала в зміні умов тримання засуджених залежно від їх

поведінки в кращий або гірший бік з метою введення більш жорстокого режиму відбування покарання чи більш м'якого. Ця система, до речі, успішно застосовується і у вітчизняних установах виконання покарання у вигляді позбавлення волі і закріплена в чинному кримінально-виконавчому законодавстві, про що мова буде йти нижче.

Більш детально розглянемо основи сучасного управління пенітенціарними установами зарубіжних країн. Так, загально визнаним є значний вклад *Сполучених Штатів Америки* у світовий розвиток пенітенціарної системи в XVIII–XIX ст.ст. Пенітенціарна система США складається із тюрем, які поділяються на: федеральні, тюрми штатів і місцеві муніципальні чи окружні, або тюрми графств. Організація і діяльність федеральних тюрем регламентується спеціальним законодавством: нормами розділу «Тюрма й ув'язнені», главою XVII «Кодифікованого кримінального і кримінально-процесуального законодавства». Діяльність місцевих тюрем і тюрем штатів регулюється законодавством відповідних штатів.

Виконання покарань у *Великобританії* регламентується складною сукупністю прецедентів, норм кримінального, кримінально-процесуального і пенітенціарного права, зокрема законами «Про тюрми» від 1952 р., «Про кримінальне право» від 1967 р., «Про кримінальне право» від 1977 р., «Про кримінально-карні замаху» від 1981 р., «Про поліцію і докази з кримінальних справ» від 1984 р., «Про кримінальну юстицію» від 1988 р., «Про кримінальну юстицію» від 1991 р., «Про кримінальну юстицію» від 1993 р. Пенітенціарна система Великої Британії охоплює насамперед місцеві (тюрми міст, графств та інших регіонів) та центральні тюрми [6].

На відміну від Великобританії, у *Франції* історичним джерелом кримінальних, кримінально-процесуальних і пенітенціарних норм є не судовий прецедент, а кодифікований закон і підзаконні акти. Пенітенціарна система Франції регламентується постановами Кримінально-процесуального кодексу 1958 р. зі змінами і доповненнями, внесеними законом від 11 липня 1975 р. Управління пенітенціарними установами здійснюється Міністерством юстиції, у структурі якого є відповідна дирекція пенітенціарної адміністрації. Як і в інших країнах, у Франції тюрми розподіляються на центральні (для засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад один рік) і місцеві (вони називаються ще виправними, арештними будинками або місцевими тюрмами). Всі засуджені, які прибули до центральної тюрми, повинні відбути своєрідний «карантин», тобто відсидіти в одиночній камері не більше ніж 45 днів для проходження відповідної адаптації до умов життя в тюрмі. Після проходження такої адаптації їх переводять до загальних камер. Місцеві тюрми знаходяться в підпорядкуванні департаментів. Тут тримають засуджених різних категорій: підслідних; осіб, які засуджені на невеликі строки позбавлення волі; засуджених до смертної кари; осіб, засуджених за несплату боргів. Як і в інших країнах, є пенітенціарні установи напіввільного режиму, де тримають осіб, засуджених на невеликий строк (який не перевищує шести місяців). У пенітенціарних установах Франції застосовується прогресивна система відбування по-

карання, організується праця засуджених, професійне і загальноосвітнє навчання.

Пенітенціарні установи *Німеччини* регулюються Федеральним кримінальним кодексом 1975 р. і спеціальним законом – Законом «Про виконання покарання у вигляді позбавлення волі і заходи виправлення та безпеки, що виражаються в позбавленні волі», який був прийнятий у 1976 р. Система пенітенціарних установ Німеччини досить різноманітна: відкриті установи; закриті установи, де засуджених тримають під озброєною охороною; установи, призначені для використання заходів виправлення і безпеки: соціально-терапевтичні установи, установи для тримання рецидивістів після відбування ними строку покарання (так звані невикорправлені), психіатричні (у тому числі й для наркоманів і алкоголіків) лікувальні установи, установи для засуджених жінок; установи для неповнолітніх правопорушників; установи для запобіжного ув'язнення. Умови тримання засуджених досить пільгові, вільні, особливо якщо порівнювати з умовами тримання засуджених у вітчизняних установах виконання покарання. Тут передбачається відпустка засудженим, які відбули не менше 18 місяців визначеного строку покарання; у разі довічного ув'язнення відпустка засудженому може бути надана по закінченні 10 років відбутого строку і т. ін.

Для підтримання відповідного режиму тримання передбачена система заходів дисциплінарного впливу на засуджених, заходів заохочення, спеціальних заходів безпеки. Організується також професійне і загальноосвітнє навчання, медичне обслуговування. Надто цікавою є система надання соціальної допомоги звільненим від відбування покарання та організації соціального контролю за поведінкою звільнених. У тюрмах Німеччини досить чітко функціонує система соціальної реабілітації засуджених, багато уваги приділяється процесу соціальної адаптації звільнених від відбування покарання [7, с.34].

Розвиток капіталістичних відносин у *Японії* призвів у другій половині XIX ст. до створення кримінального і пенітенціарного законодавства західного зразку. Правову базу, яка регламентує застосування кримінальних покарань, складає сукупність законодавчих актів: «Про тюрми» від 1908 р., «Про попередження злочинів і реабілітацію злочинців» від 1949 р., «Про постпенітенціарну опіку над звільненими ув'язненими» від 1950 р., «Про виправні установи для неповнолітніх» від 1958 р., Кримінально-процесуальний кодекс.

Характерною рисою пенітенціарної системи Японії є розвинута диференціація позбавлення волі, заснована на класифікації засуджених. Всі засуджені до позбавлення волі поступають спочатку до центрів класифікації, від результатів якої вони можуть бути направлені в пенітенціарні установи для: осіб з незначними злочинними нахилами; осіб з більш розвинутими злочинними нахилами; іноземних громадян; осіб, термін покарання яких більше восьми років; осіб, які молодші 20 років; психічно хворих осіб; осіб з різними захворюваннями та фізичними вадами. Пріоритетними засобами виправлення в тюрмах вважається праця ув'язнених. Виховний вплив на

засудженого суворо індивідуалізований (залежно від злочинної біографії, терміну позбавлення волі).

Проблемним у зарубіжних країнах залишається переповненість установ виконання покарань внаслідок росту злочинності. А це, в свою чергу, створює багато проблем, пов'язаних з управлінням великими виконавчо-кримінальними системами. Тому на порядок денний висувуються такі питання, як ефективність управління місцями позбавлення волі та утримання засуджених; поліпшення фізичного та морального здоров'я засуджених, а також постійна підтримка та допомога працівникам пенітенціарних установ у їх професійному та кар'єрному зростанні, забезпечення їх соціально-правового захисту.

Слід також відмітити і проблемний характер побутових умов утримання засуджених та їх розміщенням у цілому ряді зарубіжних країн, зокрема у країнах так званого «третього світу».

В новій редакції Європейських пенітенціарних правил змінені акценти та пріоритети, що ні в якій мірі не зменшує значущість традиційних цінностей, які лежать в основі цих правил, але відображає глибокі зміни, що відбулися в настрої людей та практиці пенітенціарних установ. Пріоритетні рішення в цих правилах закладені в шести головних принципах, які лежать в їх основі. Ці принципи втілюють в собі поняття гуманності, поваги людської гідності, соціальної спрямованості та ефективності управління, що є визначальним для чіткого та ефективного функціонування сучасних пенітенціарних систем. Вони надають цим системам всі необхідні атрибути етичної соціальної організації, що позитивно відображається на рівні утримання засуджених, підтримання статусу персоналу та виправдання сподівань цивілізованого суспільства щодо необхідності належного функціонування пенітенціарних установ.

В сучасних пенітенціарних системах зарубіжних країн важливе місце відводиться персоналу. Крім того, більш ліберальні режими, прийняті в сучасних пенітенціарних системах, які дають ув'язненим більше можливостей для спілкування поза своїми камерами, ускладнюють роботу персоналу. Як слід, потрібна велика координація, персонал повинний краще розуміти мету виправного впливу ув'язнених і свою роль у цьому процесі. Це, у свою чергу, привело до зміни функцій персоналу. Підбір працівників, їх навчання і досягнення ними тих високих стандартів, яким повинний відповідати персонал пенітенціарних служб, є першочерговим завданням пенітенціарної адміністрації. Виконання цих завдань значно полегшується, якщо працівники вважають свої функції корисними для справи і відповідально до них відносяться, а їх виконання приносить особисте і професійне задоволення. Адміністрації місць позбавлення волі повинні прагнути до того, щоб ширше висвітлювати роботу пенітенціарних служб, показуючи, наскільки корисний і важливий їхній внесок у життя суспільства [8, с.169–215].

Аналіз зарубіжного досвіду пенітенціарної діяльності надав змогу зробити висновок про поступовий процес удосконалення відбування покарання. Так, ми спостерігаємо тенденцію до пом'якшення умов тримання засуджених, що знаходять свій прояв у створенні нормальних санітарно-

гігієнічних умов, використанні педагогічних і психологічних заходів і методів впливу на засуджених, опрацюванні і здійсненні на практиці різноманітних програм соціальної терапії, організації дозвілля тощо. У комплексі все це покликане сприяти виправленню правопорушників, їх соціальній реабілітації.

Таким чином, вміння вітчизняних правоохоронців вчасно аналізувати, узагальнювати та запроваджувати зарубіжний досвід пенітенціарної діяльності дасть змогу приблизитись до виконання, як на нашу думку, основного завдання – перевиховання осіб, які відбувають покарання, більш інтенсивніше залучати широкі верстви населення до ресоціалізації цієї категорії осіб, дозволить піднести на новий рівень партнерські відносини між вітчизняними та зарубіжними установами виконання покарань, налагодити ділове співробітництво між ними, а отже, надати вітчизняній пенітенціарній діяльності міжнародного характеру, вивести її на якісно новий рівень. Більш того, у нас в Україні громадське суспільство тільки починає створюватися і тому має місце брак громадської культури, роз'єднаність людей, невміння вирішувати свої проблеми спільними зусиллями. При такому становищі про повне запозичення зарубіжного досвіду в цілому або досвіду певного розвиненого громадського суспільства зокрема, найближчим часом мова йти не може. Однак, вивчення і адаптоване впровадження у практику роботи певних методичних напрацювань і практичних прийомів зарубіжної пенітенціарної діяльності є не лише можливим, але й необхідним для окреслення власного шляху, набуття власного досвіду, визначення власних орієнтирів під час вирішення завдань щодо забезпечення виконання кримінального покарання з тим, щоб воно не тільки було карою за вчинений злочин, але виправляло та перевиховувало засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, відвертало вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також сприяло викорененню злочинності.

Список літератури: 1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.141. 2. Фойницький С.В. Учение о наказании в связи с тюремномедием. СПб., 1889. 3. Theory of Punishment by Grupp. Bloomington, London, 1973. 4. Трубников В.М. Кримінально-виконавче право України. Х., 2001. 5. Сундуrow Ф.Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности. Казань, 1980. 6. Bratton J. and Gold J. Human Resource Management. Theory and Practice. 1st ed. London, 1994. 7. В тюрьмах Германии // Преступление и наказание. 1997. № 5. 8. Европейские пенитенциарные Правила: Рекомендация №R (87) 3: Утверждена Комитетом министров 12 февраля 1987 г. // Права людини і професійні стандарти для працівників міліції і пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. Амстердам-Київ: Українсько-Американське Бюро захисту прав людини, 1996.

Надійшла до редколегії 10.08.04